

Træk fra Herstedvester Rytterskoles ældste historie fra 1721 – 1776

Af Emil Kruuse

Født 1934. Lærereksamen 1956. Lærer ved Københavns kommunale skolevæsen til 1963. Cand. psych. 1963. Assisterende skolepsykolog i Brøndbyerne 1963-1968. Ledende skolepsykolog i Albertslund 1968-94. Publikationer om specialundervisning, læsning og skoleevalueringer i Albertslund.

Det meste af Herstedvester Skoles ældste skolehistorie er for længst gået i glemmebogen. Takket være dokumenter på Sjællands Landsarkiv er det lykkedes at finde oplysninger helt tilbage til 1721, hvor Herstedvesters første skole blev bygget. I det følgende gøres der bl.a. rede for lærerne i Herstedvester Skole fra 1721 til 1776. Desuden omtales skolebørnenes fremmøde i skolen.

Herstedvester Rytterskole ligger i Storegade 22 i Herstedvester Landsby. Den blev bygget omkring 1721. Fra 1912 til 1968 benyttedes den af Herstedvester Brugsforening, hvorefter den overgik til Herstedvester menighedsråd.

Lærere på Herstedvester Rytterskole og deres arbejde

En afskedigelsessag

I 1721 blev student Christian Hellnis (1721-30) skoleholder i Herstedvesters første skole (1). Skolens distrikt omfattede Herstedvester, Vridsløselille og Risby landsbyer. Lærerens årlige løn var 24 rigsdaler. Hertil kom naturalier i form af brændsel, hø, halm, fri græsning til 2 køer og 6 får, samt 2 dages arbejde eller 1 mark om året fra hver husmand. Læreren var fritaget for alle skatter og afgifter og havde fri bolig.

6. Efter mødet opsøgte Anders Nielsen fra Vridsløselille provsten. Han fortalte, at hans stedsøn var begyndt at gå i Herstedvester Skole efter høst 1729, men han havde taget ham ud af skolen 2 uger før jul. Drengen kunne læse, inden han kom på skolen, men han havde ikke lært spor. Skoleholderen havde udelukkende ladet ham sidde og læse på de to første bud i Luthers katekismus. Efter drengens udmeldelse havde stedfaderen selv undervist ham. Han klagede også over, at skoleholderen jævnligt lod skolebørn hente brændevin til sig. Undertiden skete det op til 4 gange pr. formiddag. Derfor var det ikke underligt, at børnene ikke lærte noget.
7. Lidt senere henvendte dragon Jens Olsen på 24 år sig til provsten, fordi han var blevet afvist fra Herrens bord, da han ikke kunne sin børnelærdom og heller ikke forstod sin kristendom. Derfor havde han i vinter bedt skoleholderen om at undervise sig. Nu klagede han over, at Hellnis bare havde givet ham en katekismus, som han skulle læse inde i skolestuen, men han kunne ikke læse, og når han bad om hjælp, fik han den ikke. Han var derfor lige så vankundig (uvidende), som da han kom.

Sagen endte med, at Christian Hellnis blev afskediget.

To Kortvarige ansættelser

Christopher Larsen (marts 1730 – 1731) var student. Han ansattes, efter at provsten havde fundet ham dygtig. I 1730 indberettede han, at der var 42 elever på Herstedvester Skole. 13 kom fra Herstedvester. 13 var fra Risby, og 29 boede i Vridsløselille (1 + 4).

Edward Meyer (1731 – 1733) søgte og fik sin afsked i 1733 (4 + 5).

Skolefravær

Erdmann Juel (1733-1741) fødtes i 1713. Han blev student fra Nysted Latinskole i 1732 og studerede i kort tid teologi (6). Hans

rektor attesterede, at hans opførsel var god, og hans kundskaber var duelige (5).

I 1739 sendte Erdmann Juel et brev til amtmanden om børnenes fravær i skoleåret 1738/39 (7 + 8).

36 af Herstedvester Sogns 70 undervisningspligtige børn havde ikke vist sig på skolen i et helt år (godt 50 %).

Børnenes tilmeldinger varierede fra 47 i 1. periode til 41 i 2. periode sluttende med 50 i 3. periode.

I forårsperioden mødte kun 11 (ca. 15 %). I maj kom kun 5 i skole (7 %). I maj og juni blev alle gårdmændenes børn hjemme. Grundene til fravær var sygdom, at børnene var kommet ud at tjene, at de deltog i markarbejdet eller passede hjemmet, når begge forældre var på markarbejde.

På grund af de mange forsømmelser lærte børnene næppe ret meget.

Herstedvester rytterskole i 1800-tallet.

Krav til Skoleholderne

Skolerne skulle have en bibel, 2 store, sorte tavler, 2 blækhorn og 2 stærke linealer til de børn, der skulle lære at skrive. Desuden skulle der være ABC bøger, katekismer, katekismus forklaringer, Davids salmer, nye testamenter og salmebøger på skolerne (9).

I 1739 kom der en forordning om undervisningen på landet (9). Skoleholderne skulle opfylde følgende krav for at blive ansat:

De skulle være mindst 22 år. De skulle forstå deres katekismus og den rette saliggørelses orden og kunne katekisere, så børnene kunne fatte deres børnelærdoms sande mening. De skulle kunne undervise børn i at læse. De skulle kunne skrive og regne godt samt kunne skrive ortografisk dansk.

De skulle have gode anbefalinger om ulastelige forhold. I særdeleshed måtte de ikke bande eller lyve, og de måtte ikke være fordrukne, liderlige eller ufredelige.

Præsten skulle indstille ansøgerne til provsten, der skulle eksaminere dem og fremsende sin indstilling til amtmanden, der foretog ansættelsen.

Præsterne skulle løbende undervise skoleholderne og holde dem i øvelse, så de med tiden kunne bestride forordningens krav. Desuden skulle præsterne besøge skolerne mindst een gang hver 14. dag, hvor de skulle høre børnene og kontrollere skoleholdernes duelighed og undersøge, om de evt. udsatte børnene for hårde forhold. Hvis skoleholderne forsømte deres embedspligter, skulle præsten indberette forholdene til provsten.

Børnene skulle begynde at gå i skole, fra de var 5-6 år og blive gående længst muligt. I pløje- og høstperioden kunne de få fri, hvis de skulle køre plov eller passe huset, mens forældrene var i marken. Forældrene kunne få lov til at lade deres børn undervise af en

privat lærer, og præsten og skoleholderen skulle én gang om året kontrollere, hvordan det gik disse børn.

I tilfælde af ulovlige forsømmelser skulle fattige forældre betale en mulkt på 4 skilling for hver uge, og rige forældre skulle mulkteres med 8 skilling.

Hvis forældrene ulovligt holdt deres børn hjemme, skulle de indkaldes af præsten, der skulle irettesætte dem og give dem et alvorligt påbud om at sende børnene i skole. Hvis det ikke hjalp, skulle han formane dem i et vidnes påhør. Hvis det heller ikke virkede, skulle præsten drøfte tilfældet med provsten og afvise forældrene fra at komme til alters, indtil børnene havde passet deres skolegang i nogen tid. Hvis det heller ikke nyttede, skulle sagen indberettes til amtmanden, der kunne idømme bøder eller fængsel på vand og brød efter forseelsens størrelse.

Efter en bispevisitats i Herstedvester i 1740 skrev biskop Hersleb (10): "Det er en smuk ungdom. Temmelig øvede".

I 1741 blev Erdman Juel degn i Ourø i Horns Herred, hvor han døde i 1758 (6).

Et tidligt dødsfald, en skikkelig og en kolerisk student

Jens Lundsgaard (1741-42) var født i 1714 og blev student. Ved skoleholder eksaminationen blev han betegnet som dygtig. (11 + 12). I maj 1742 fik han stillingen som skoleholder i Herstedøster.. Han døde i 1746 fra kone og 3 børn. Dødsårsagen var pletfeber, der hærgede hele byen.

Hans Holm (1742-1747) var student. Han havde attester på skikkelighed i levned og brugelighed i skoleembeder. Han havde inden været skoleholder et års tid i Herstedøster (12 + 13). Han blev efter eget ønske forflyttet til Herstedvester Skole i maj 1742.

Emanuel, Christopher Kahle (1748-1758) blev født 1720 og blev student fra Køge i 1741, hvorefter han studerede teologi (15). I 1748 blev han skoleholder i Herstedvester (14). Ved biskop Harboes visitats i 1750 skrev denne, at nogle af børnene havde lært den lille katekismus akkurat. Desuden konstaterede han, at læsningen i bog var god.

I 1753 kom der flere klager til sognepræst Schaltze over Emanuel Kahle. Præsten skrev derfor til biskoppen (14): "Den meget urolige skoleholder ligger hele tiden i kiv og trætte med alle, og mine formaning hjælper ikke. Klokker Lars Jensen og hustru har nu beklaget sig over, at de i deres hus er blevet overfaldet af skoleholderen med skældsord og beskyldninger om, at de ville sætte ild på deres hus og byen. Jeg har ikke kunnet finde, at skoleholderen har ret." Desuden var der opstået strid med Niels Thomsen, der boede i den ene del af det samme hus, som Kahle boede i. Uenigheden skyldtes, hvor meget hver især skulle betale for istandsættelse af en skorsten. Hertil kom, at skoleholderen forlangte, at hans køer kunne græsse i den fælles have, og det ville Niels Thomsen ikke gå med til. Præsten sendte derfor 2 mænd med et brev til skoleholderen og bad ham svare på klagerne, men Kahle jog dem bort med en pisk.

I 1758 klagede provst Aagaard, Glostrup, til amtmanden over, at han i juli var blevet overfuset af Kahle. Han henviste til sagen fra 1753 og forklarede, at Kahle i følge rygterne dengang var blevet idømt mulkt. I den anledning blev Kahle afskediget. Da Kahle fik sin opsigelse, skrev han til amtmanden og afviste klagerne. Han var ikke blevet mulkteret og var af retten blevet rensset for enhver beskyldning. Han klagede over, at afskeden var sket på grundlag af falske rygter, og han savnede en bevisførelse, før der burde tages stilling til en afskedigelse. Han fortalte, at han var hjælpsom. Han havde f.eks. givet en fattig bonde 20 pund foder, 1 skæppe ærter og 1 skæppe vikker, selvom denne ikke ejede én skilling. Han nægtede også at have brugt grove ord mod provsten, og betegnede provstens afskedigelse af ham som en ugudeligt handling. Han bad derfor om, at afskedigelsen blev omstødt. Han tilføjede, at han skyldte

100 daler til skolekassen, og at hans kreditorer var begyndt at gøre udlæg i det, han ejede. Han vidste derfor ikke, hvordan han skulle forsørge sin familie. Imidlertid stod afskeden ved magt. Da Kahle ikke ville lade sig "godvilligt drive fra sit hjem", sendte præsten 4 mænd fra byen til Kahle, der fik at vide, at han skulle flytte i løbet af et døgn. Kahle nægtede at flytte, før han havde fået betalt sit tilgodehavende i huspenge. Et par måneder senere var Kahle endnu ikke flyttet, hvorfor han blev sat ud og lejede et hus i Herstedvester. I den anledning skrev provsten til amtmanden, at han mente, at Kahle skulle sættes i Blåtårn, hvis han fortsatte med sin stridbare adfærd (16).

I december 1758 søgte Kahle om at blive genindsat i sit gamle embede eller at få fri proces, hvilket blev afslået.

Senere skrev præsten til provsten, at Kahle igen "havde vist sit naturlige og koleriske temperament", og at "det bliver kun til uro og fortræd", hvis Kahle blev boende. Derfor bad præsten om, at Kahle kunne få en ledig stilling som degn i Ourø efter Erdman Juel. Han fik denne stilling i 1759.

To kortvarige ansættelser

Morten Wind (1758) var født i Nakskov ca. 1725. Han blev student fra Nakskov Latinskole i 1745 og havde studeret teologi (15). En periode var han ansat af provsten i Ballerup. Ved eksaminationen fandtes han dygtig, og han fremstillede sig som ydmyg. Allerede i november sagde Wind sin stilling op, fordi embedet "var vanskeligt og besværligt". Desuden måtte han bruge af sine egne penge, fordi han fik lønnen udbetalt bagud, og det kunne han ikke klare (16). Senere blev han cand. theol., hvorefter han blev præst i Kina (15). Peder Sørensen Mørck (1758 – 59) var født i Aalborg i 1721. Han blev student fra Aalborg Latinskole i 1742. Han studerede teologi i nogle år (15). Han ansattes i Herstedvester i april 1758, efter at stillingen havde stået ledig i nogle måneder (16). Mørck blev senere degn i Gerding, hvor han var til sin død i 1788 (15).

En hård og drikfældig skoleholder

Hans Bang Toftum (1759 – 1776) var født i 1736. Han blev student som privatist (15). Han blev både ansat som skoleholder i Herstedvester og som degn i Herstedvester Kirke (16).

I januar 1772 aflagde pastor Schaltz besøg på Herstedvester Skole 3 gange. Der var kun mødt 9, 7 og 5 elever. Præsten hørte børnene og fandt, at "de ikke til behag kunne læse rent og tydeligt i bog." (17). Derfor meddelte han fra prædikestolen, at forældrene skulle sende deres børn i skole. I marts samme år klagede Bang Toftum over, at børnenes fremmøde stadig var ringe. Han havde aflagt forældrene besøg. De havde da fortalt, at de ikke ville sende deres børn i skole, fordi skoleholderen skræmte børnene og slog dem med hænderne i hovedet; men der var ikke noget bevis i form af røde kinder. Skoleholderen mente, at 3 – 4 forældrepar satte de øvrige forældre op mod ham og fik dem til at holde deres børn hjemme. Præsten anbefalede provsten, at forældrene skulle idømmes 2 skilling i mulkt for hver dag, de holdt deres børn hjemme, så skolen ikke skulle stå tom.

Præsten meddelte skoleholderen sine pligter og holdt et møde med parterne, og forældrene lovede at sende børnene i skole; men de brød dette løfte. Præsten foreslog derfor amtmanden, at forældrene skulle i fængsel på vand og brød. Amtmanden nøjedes med at give forældrene et påbud, men det hjalp ikke. Fra marts til september kom kun 3 til 4 børn i skole. Præsten foreslog derefter, at bønderne fik en mulkt på 2 skilling pr. ulovlig fraværsdag, mens husmændene fik en mulkt på 1 skilling pr. dag. Præsten undersøgte klagerne, og Bang Toftum fik mulkt for sin hårdhændede behandling af børnene. I maj 1776 rejstes der en retssag mod Bang Toftum, fordi han havde været hårdhændet over for en lille skoledreng (18).

Samtidig indberettedes Bang Toftum af provst Aagaard i Glostrup til amtmanden, fordi Bang Toftum havde opsøgt ham "overmåde overvældet af stærk drik". Skoleholderen fortalte, at han følte sig for god

til at søge menighedens gudstjeneste. Ved samtalen virkede han så truende, at provsten ikke turde være alene med ham. Han flygtede derfor ud på gårdspladsen, men skoleholderen fulgte efter. Provsten kaldte derfor på nogle karle og beordrede dem at føre skoleholderen ud af gården ved armen. Ved den lejlighed udgød skoleholderen grove ord mod provsten, og det hørte gårdens folk. Natten efter lod provsten holde vagt af frygt for Bang Toftums reaktioner. Vidnerne fortalte, at de havde ført skoleholderen væk fra præstegården af frygt for, at provsten skulle komme ud for en ulykke. Der blev også klaget over, at Bang Toftum var så tyrannisk og hård, og at børnene ikke turde søge skolen godvilligt (19). Det konkluderedes, at Bang Toftum ikke besad den for skoleholdere anbefalede sagtomdighed og fredelighed, hvorfor han havde forbrudt sit embede og blev afskediget.

D. 15. juli 1776 kom der en indstilling til amtmanden om, at Bang Toftum burde mulkteres, inden han rejste, "fordi han intet i skolen havde forrettet", og provsten og præsten beordrede skolen lukket. Bang Toftum ville imidlertid ikke rejse, hvorfor han blev truet med at blive sat ud.

Skolebygningen 2009.

Sammenfatning

Fra 1721 til 1776 var der ansat 10 lærere på Herstedvester Skole. 9 var studenter. Den længste ansættelsesperiode var 17 år. 3 af lærerne blev afskediget. En skoleholder skulle kunne læse, skrive, regne og stave ortografisk dansk. Han skulle kunne forstå katekismus og kunne katekisere. Han skulle have ulastelige forhold. I 1739 indførtes undervisningspligt, men det første år derefter mødte færre end halvdelen af de undervisningspligtige børn i skole, og fraværprocenten for de øvrige elever var høj. I maj/juni 1739 mødte kun 5 af 70 undervisningspligtige børn.

Kilder

1. Københavns Amt (1729-30) *Breve fra diverse embedsmænd og partikulære personer 1673-1818*. København: Sjællands Landsarkiv.
2. Lassen, M.(1972) *En skole fylder 100 år*. Herstederne: Herstedernes Kommune.
- 3-5. Københavns Amt (1727-28, 1731-32, 1732-34) *Breve fra diverse embedsmænd og partikulære personer 1673-1818*. København: Sjællands Landsarkiv.
6. Friis Pedersen, H. *Studenter ved Københavns Universitet 1639-1739*. København: Sjællands Landsarkiv.
- 7-8. Københavns Amt (1737-38, 1739) *Breve fra diverse embedsmænd og partikulære personer 1673-1818*. København: Sjællands Landsarkiv.
9. <http://www.thorshoj.dk> *Forordning – skoler 1739-45*. HTML.
10. Larsen, C. (2003) *Biskop Peder Herslebs visitationsindberetninger 1739-45*. København: Selskabet for udgivelse af kilder til dansk historie.
11. Sjællands stifts Bispearkiv (1738-1820) *Indkomne sager angående Smørum Herred: Herstedevester og Herstedøster*. København: Sjællands Landsarkiv.
- 12.- 14. Københavns Amt (1741-42, 1743-44, 1747-48) *Breve fra embedsmænd og partikulære personer.1673-1818*. København: Sjællands Landsarkiv.
15. Friis Pedersen, H. *Studenter ved Københavns Universitet 1740-1820*. København: Sjællands Landsarkiv.
- 16-19. Københavns Amt (1758,1772,1776, 1779) *Breve fra embedsmænd og partikulære personer 1673-1818*. København: Sjællands Landsarkiv.